

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

Алимбеков Акматали
педагогика илиминин доктору, профессор
Кыргыз-Түрк «Манас» университети

**МАХМУД КАШГАРИНИН «ТҮРК ТИЛДЕР СӨЗ ЖЫЙНАГЫНДАГЫ»
БАЛДАР ЖАНА АЛАРДЫ БАГЫП ӨСТҮРҮҮГӨ БАЙЛАНЫШТУУ
СӨЗДӨРДҮН МААНИ-МАҢЫЗЫ**

Алимбеков Акматали
доктор педагогических наук, профессор
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»

**ЗНАЧЕНИЕ СЛОВ, СВЯЗАННЫХ С ДЕТЬМИ И ИХ ВОСПИТАНИЕМ,
В «СЛОВАРЕ ТЮРКСКИХ СЛОВ» МАХМУДА КАШГАРИ**

Alimbekov Akmatali
doctor of pedagogical sciences, professor
Kyrgyz-Turkish «Manas» university

**MEANINGS OF WORDS RELATED TO CHILDREN AND RAISING THEM IN
MAHMUD AL-KASHGARI'S «COMPENDIUM OF THE LANGUAGES OF THE TURKS»**

Аннотация: Сунушталган макалада Махмуд Кашгаринин «Түрк тилдер сөз жыйнагындагы» балдар жана аларды багып өстүрүүгө байланыштуу сөздөр көчмөн түрк элдеринин салттуу педагогикалык маданиятынын туундусу катары талдоого алынган.

Аннотация. В статье рассматриваются слова, связанные с детьми и их воспитанием, встречающиеся в «Словаре тюркских слов» Махмуда Кашгари. Слова рассматриваются как продукт традиционной педагогической культуры кочевых тюркских народов.

Annotation: In the article the words related to children and raising them, found in Mahmud

al-Kashgari's "Compendium of the languages of the Turks" are analyzed. The words analyzed as a product of traditional child education culture of nomadic Turkic peoples.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздүк, бала, кароо, багуу, торолтуу, билим, тарбия.

Ключевые слова: свод, ребенок, смотр, кормление, знание, воспитание.

Key words: compendium, child, taking care of, raising, knowledge, education.

Махмуд Кашгаринин «Түрк тилдер сөз жыйнагын» тил илиминин гана казынасы катары кароо акыйкаттыка жатпайт. Бул пикир мураска кайрылган окумуштуулардын дээр-

лик баары тарабынан ырасталган.

Мурастын мазмунун көп кырдуулугу жөнүндө сөз кылганда академик А.Н. Конов [3], И.Я. Стеблева [8], А. Акматалиев [1], Т. Чороевдердин пикирлерин эске албай коюуга болбойт [9].

Ал эми А. Акматалиев сөздүктүн кыргызча басылышынын баш сөзүндө анын энциклопедиялык табияты туралуу «...Сөздүктүн негизинде ошол мезгилдеги көркөм мурастын үлгүлөрү тууралуу жана алардын бүгүнкү күнгө чейин сакталып, азыркы адабий тилибизде жандуу колдонулушу, ошону менен бирге поэтикалык тексттердин философиялык-этикалык, көркөм эстетикалык маанисинин актуалдуулугу, ролу жөнүндө кеңири сөз кылууга болот» - деген пикирин билдирген [1, 3].

Махмуд Кашгари түрк элдеринин өз доорундагы энциклопедиясын түзүүгө жетишкендиги бүгүн күдүк жаратпаган акыйкат. Мында байыркы түрк тилдүү элдердин таалим-тарбия маданияты, жалпы эле билим берүү салттары тууралуу тарыхый – педагогикалык изилдөөлөр үчүн көмөк болчу фактылык материалдар да арбын.

Махмуд Кашгари «Диван» аркылуу түрк элдеринин келечек муундары ата-тегин, эне тилин, арбактуу үрп-адат, каада-салттарын, санат-осуяттарын кадырлап, баалап алардан сабак алышын тилек кылып минтип жазган: «Өнүгүп-өсөм деген максатта илгерилөөнү каалагандарга туура багыт, кенен жол ачтым, аларга бул китеп улуулука, бийиктикке чыгара турган тепкич, шаты болуп берет». [4,31].

Бул – тикеден тике даанышман аалымдын таалимчилик, агартуучулук тилеги. Демек, келээр муунду мурдагы билим-тажрыйбалар менен тааныштыруу жана түрк дүйнөсүнүн түптүү нарк-нускаларынын үлгүсүндө тарбиялоо сөздүктүн мазмунундагы орчундуу максаттардын бири болгондугун танууга болбойт.

Сөздүктөгү «...улуулука, бийиктикке чыгара турган тепкич, шаты болуп берүүчү» баалуулуктар эмнелер? – деген суроого жооп издөө анын мазмунундагы педагогикалык баалуулуктарды тыкыр изилдеп чыгуу зарылдыгын жаратат.

Махмуд Кашгари сөздүгүнүн педагогикалык таанымдык баалуугунун арттырып турган касеттеринин бири андагы ошол доорго таандык педагогикалык түшүнүктөр жана терминдер. Бул кабиледе аталган сөздүктү түрк тилдүү элдердин улуттук илимий–педагогикалык терминдерин тактоо үчүн баа жеткис илимий казына катары кароого болот. Сөздүктө «алиф», «билге» – «аалым, акылман, даанышман, билгич» деген маанилерде колдонулат. Буга байланыштуу «даанышман, акылман, акылдуу бекти: билге бек дешет, уйгурлардын ханын көл билге хан – акылы көлдөй терең хан дешет эле» – деген сүйлөмдөр кездешет. Анын негизин «билди» этиши түзөт [6,131]. «Өғ» – акыл, зээн, эс дегенди билдирет. Акылдуу, зээндүү жана улгайган насаат айткан карыя аксакалдарга «өғе» деп кайрылышкан [6,125]. Жалпылап айтканда «үгө, өге» – «акылдуу, тажрыйбалуу», акыл-эстүү кишилерге берилген мүнөздөмө катары колдонулган. Биздин пикирибизде «үйрөтүү», «үйрөнүү» («билик үгрөн» илим үйрөн!), түшүнүктөрүнүн уңгусунда дал ошол «өғ» сөзү жатат. Түп маанисин түзмө-түз чечмелегенде башкалардын акылына, кесилишине канык, өз алдыңча ойлон, акылыңды өстүр деген мазмунга ээ. Бул сөз азыркы түркия түркчөсүндө «өгрөн», хакастарда «уген», уйгурларда «угэн», азербайжан, башкыр, татар элдеринде «ойрэн», түркмөндөрдө «оврен», казактарда «уйрен», якуттарда «уорэн» деп айтылып, бирдей маанини, кандайдыр бир өнөргө, адамгерчиликтүү адат-салттарга ээ болуу деген түшүнүктү билдирет. Демек, түрк элдери түп замандан эле адамдын өсүп, өнүгүүсүнүн башкы өбөлгөсү тарбиячы менен тарбиялануучунун аң-

сезимдүү, максаттуу иш аракеттерине байланыштуу боло тургандыгын жеткилең түшүнгөн.

Таалим-тарбия айдыңынан караганда сөздүктө эң көп колдонулган терминдердин бири «билик». Ал илим («билик үгрөн» – илим үйрөн!), акыл жана даанышмандык («узақы билгелер» – илгерки даанышмандар) маанисине келет [6, 467].

Сөздүк орто кылымда Карахан мамлекетиндеги китеп маданияты жогору болгондугунан да кабардар кылат. Муну сөздүктөгү «битик» (китеп, кат) сөзүнүн арбындыгы жана ар түрдүү иш аракет контекстинде колдонулгандыгынан баамдай алабыз. Сөздүктө китеп окууга үйрөтүү ишмердүүлүгү «Ол маңа битик окутты» – Ал мага китеп (ж.б.) окутту, «ол битик окутсады» – ал битик (китеп) окуткосу келди – деген мисалдар менен тастыкталган. Алибетте, ал учурда китептердин көбү адамдардын акыл парасатына акыл кошуп адеп ахлак, рух дүйнөсүн тазартууга багытталган. Муну сөздүктөгү «ол маңа билик үгрэтти» – Ал мага билик (китеп) үйрөттү, адеп-ахлак жана даанышмандыкты да – деген сүйлөмдөр айгинелеп турат [6, 423].

Махмуд Кашгари мурасы боюнча түрк элдеринде тамганы «үжүк» дешкен. Буга байланыштуу сөздүктө «бу не үжүк ол» – бул кандай тамга? – деген сүйлөм мисал келтирилет. Карахан мамлекетиндеги китеп маданиятынын өнүгүшү китеп окуу усулдарын да өнүктүргөн. Буга байланыштуу мураста китепти муундап окуу усулу боюнча «битик үжүкледди» – китепти эжелеп (муундарга бөлүп) окуду – деген маалымат берилген [6, 423].

Мураста үйрөнүүчүлөрдүн өз ара көмөктөшүп китеп окуу формасы да болгону «ол мениг бирле битик окушды» – Ал мени менен (бирге) китеп окушту сыяктуу сүйлөмдөр аркылуу билүүгө болот. Бул сүйлөмдөр эки адамдын жарышып, эрегишип ошондой эле жардамдашып окугандыктарын билди-

рет. Мындан тышкары сөздүктө адамдын көңүлүн тап жылдырбай арбап алуучу таасирлүү китептер да болгону «бу битик ол кишини окуткан» – Бул (көлөмдүү) китеп кишини кайра-кайра окууга мажбурлай берүүчү – деп билдирилген [6, 301].

Биз макалабыздын алкагында сөздүктөгү билим берүү, тарбияга тиешелүү терминдер жана түшүнүктөр менен бирдикте балдарды үй-бүлөдө кароо, багуу, торолтуу, ден соолугун сактоо жана коргоо тууралуу маалыматтарды да учкай талдоого аракет кылдык.

Махмуд Кашгаринин мурастарын педагогикалык өңүттөн кароого киришип жатып эң обол балдар жөнүндөгү маалыматтарды издөөгө аракет кылдык. «Диван лугат ат-түрк» сөздүгү аркылуу түрк калктарынын үй-бүлөлүк турмушунда байыртан эле эң башкы баалуулук балдар болгондугуна ынанууга болот. Мураста бул акыйкатты тастыктаган 145тен ашык сөздөрдүн жана фразеологизмдердин таалим-тарбия ыңгайынан чечмелемеси берилген. Аларга үстүрт эле баам салган адам Махмуд Кашгаринин түрк тилдүү элдерде бала затынын төрөлүшү, телчигиши, дүйнө тааным баскычтары, өзүлөрүнө таандык оюн дүйнөсү туралуу өтө баалуу маалыматтарды топтогондугуна ынана алат. «Диван лугат ат-түрк» сөздүгүндө бала заты «бала», «уул», «тун» («tun»), «ымыркай» («кеңç») сыяктуу сөздөр аркылуу туюнтулган. Эркек балдарга карата колдонулган «уул» («уғул») деген сөз ал мезгилде эркек балдарга жана кыз балдарга бирдей колдонулуп келгенин көрөбүз. Айрым учурда «Өз уулу болбосо, башка эркек балдарды “уғул” деп айта беришкен» деп жазат Махмуд Кашгари [7, 167]. Ошону менен бирдикте «эр» сөзүнүн көптүк түрү «эрен» формасында болгонундай, «уул» сөзүнүн көптүк түрү да «улан» болуп кеткенин билдирет [7, 167].

Сөздүктө умай эне түшүнүгү байыркы кыргыздардын көз карашына тектеш мааниде төмөнкүдөй чечмеленет: (мим). «умай» –

жолдош, эш, тон (аялдар төрөгөндө баладан кийин түшө турган баланын жолдошу). Адатта кыргыздар төрөт үстүндө Умай энени оозго алышкан. Макалда мындай деп келет: «умайңа табынса угул болор» – умайга (Умай энеге) сыйынса, уул болор [7, 249]. Төрөткө ким жардам берсе ал уулдуу болот. Аялдар муну жакшылыкка жорушкан.

Түрк элдеринде, айрыкча кыргыздар сыяктуу көчмөн элдерде балдарды ымыркай кезинде багып-өстүрүү көбүнесе бешик менен байланышкан. Бешик наристени терметип уктата турган жыгач керебетче. Буюм кайың, арча, тал, тыт өндүү жыгачтардан жасалат. Бешиктеги «күлтүк» жана «шимек» деген жыгачтан жасалган ымыркайдын дааратына жана ичин бошотуп алууга ыңгайлашкан инструменттер баланын алды ар дайым таза жана кургак болушун камсыз кылган. Сөздүктө «шимек» жөнүндө да маалымат бар. Махмуд Кашгари аны баланын сийдигин агызууга ыңгайлаштырып тешилген оозу бар, малдын бышкан жилик сөөгүнөн жасалган, атайын гигиеналык максатта колдонулуучу бешик аспабы экендигин эскертет [7,677]. Шимектин гигиеналык жактан ыңгайлуулугу азыр да бааланып кеңири колдонулуп келет. Бирок, азыр бир гана жыгачтан жасалат.

Илгери түрк тилдүү элдерде колунда баласы бар аялды «бешиклик урагут» – бешиктүү аял (колунда кичинекей баласы, бешиги бар аял киши) – деп аташкан [7,867]. Сөздүктө баланы бешиктеги мезгилде багып-өстүрүүгө байланыштуу энелер тарабынан аткарылган бардык иш-аракеттер тыкыр чагылдырылган. Айрыкча «*өгрүк*» – бешик терметүү сөзү жыш кездешет: «ол аңар бишик үгритти» – ал ага бешик терметти [7,467]. Аял бешикти терметти; «оглан белелди» («oglan beledi») – бала бешикке бөлөндү; «ол ымыркайын бөлөдү» («ol kençin beledi») – ал баласын бешикке бөлөдү [7,489].

Баланы уктатарда же ыйлаган учурда бе-

шикти эненин чексиз сүйүүсүнө, мээримине ширелген жагымдуу «бешик ырдын» коштоосунда терметүү баланын көшүлүп мемиреп уктап кетишин эле эмес, алардын организминин кыймылга болгон талабын да канаатандырууга багытталган. Сөздүктө ал ырда («*ninni*») «балу балу» деген сөз кодонулаары билдирилет. Биздин пикирибизде аны азыркы кыргыз тилиндеги «алдей-алдей» деген сөздүн байыркы түрк тилиндеги аталышы болушу ыктымал. Жаңы төрөлгөн баланын төбөсүнүн алды жагындагы былпылдак бөлүгү – эмгеги – «үмгүк» деп берилген [7,229]. Демек, бул сөз азыркы кыргыз тилинде тыбыштык жактан гана айрым өзгөрүүлөргө учураган. Ымыркайды колуна алып эркелеткен же убактылуу карап тургандарга, айрыкча жаш балдарга наристенин эмгегин баспоо жана белинен бекем кармап көтөрүү эрежеси ар дайым эскертилет.

Сөздүктө бир карындан, жатындан чыккан эки баланы «карындаш» дейт. «Карын», ага – *даш* мүчөсү уланса, анын мааниси ортоктош, карында кандаш бир тууган болгон жакындашуу катары өзгөрөт [7,529]. Ал эми эмчек «емик» деп берилет, аны эмген эки баланы «емикдеш» – эмчектеш деп, алардын жакындаштыгын өмүр бою эскерттип келишкен [7,709]. Түрк элдеринин салттуу педагогикалык маданиятына мүнөздүү эненин балдарды торолтуп өстүрүү процессиндеги мээримин туюнткан иш-аракеттер да сөздүктүн ичине камтылган. Буга байланыштуу сөздүктө: «мен аны окшадым» – мен аны сыладым, ага окшоп (аны менен бирге) ойнодум. Апасы баласын туурап кыңылдап эркелеткендей, мен да аны ошондой эркелеттим» – деген сөз бар [7,529]. Мындан тек балага өз апасындай мээрим менен бирдикте аны менен атайылап оюн ойноп тарбиялык таасир көрсөтүү кырдаалы да катталган.

Сөздүктөгү «мен огулны анасынга тапчурдум» («*men ogulni anasinga tapçurdum*») – «мен баланы энесинен ажырытпадым» деген

сүйлөмдө кездешкен «тапчурдум» («tapçurdum») эне менен баланы ажыратпоо баланын бакубат өсүшүнүн негизги шартын камсыз кылуу деген түшүнүктү туюнтат. Ал эми эненин «оглум мени эшсетти» («oglum meni ewsetti») – «балам үйүмдү сагындырды» деп айткан сөзү эненин жашоосунда баланын канчалык мааниге ээ экендигин көрсөтөт. Сөздүктөгү маалыматтар боюнча түрк тилдериндеги уул балдарды эркелетүү иретинде «улыч» деген сөз колдонулган [7,133]. Ошол доордогу «улычым» деген сөз азыркы кыргыз тилиндеги «уултайым», «кулунум» дегенди билдирген. Ал эми «анач» – өзүнүн жаштыгына карабай акыл-эстүү кызды сүйүү, эркелетүү иретинде «элдин энеси» катары айтылган сөз [7,133].

Махмуд Кашгари тарабынан балдардын ымыркай курагынан баштап өсүп-өнүгүшүндөгү жалпы сапаттык белгилердин негизгилери катталган.

Мындан тышкары, сөздүктө баланын чоңоюшу, салмак алышы, ден соолугунун чыңдалышы «тигрешти» («tigreşti»), «тыграшды» («tigrasdı»), «этикди» («etikdi»), «икдилди» («ikdildi»), «улгатты» («ulgattı»), «итилди» («itildi»), «эритти» («eritti»), «эрсинди» («ersindi»), «этленди» («etlendi»), «бедхүттү» («bedhüttü»), «тикреди» («tikredi»), «бедүдү» («bedüdü»), «сүнүкленди» («süngüklendi») сыяктуу сөздөр аркылуу билдирилет. Ошондой эле бешик мезгилинен кийин колу-бутун өз алдынча кыймылга келтиргени «оглан итлинди» («oglan itlindi»), «бала жөргөлөй баштады», сүт тиши чыга башташына байланыштуу «оглан тишленди» («oglan tişlendi») деген сөздөр катталган. Ислам дининин эрежелерине ылайык балдарды сүннөткө отургузуу салты бар. Бул жөрөлгө сөздүктө «оглан эретти» («oglan eretti») «бала адам болду, эркек болду» деген сөздөр колдонулган [7,471]. Махмуд Кашгари бул сөздөрдүн баланын сүннөткө отургузуу маалында колдонулгандыгын белгилеген. «Огул эрсинди»

(«ogul ersindi») деген сөздө да «бала эр жетилди» деген маани жатат. [7,471]

Балдар табияты өтө татаал. Аларды тарбиялоо иши дайыма эле ата-энелердин каалоо-тилегиндей көйгөйсүз боло бербейт. Айрыкча өспүрүм куракта ата-эне менен баланын ортосунда өз ара түшүнбөөчүлүк ачык мүнөзгө ээ болот. Аларда өзүнүн пикирин башка альтернативаларга караганда өйдө коюу, «болушу мүмкүн» дегенге караганда «ошондой» деген үстүрт тыянактар үстөмдүк кылат. Турмуштук объективдүү фактылар мындай эгонцентризм түзөтүүсүз өнүгө берсе, бат эле «кеп жебестик», «алабармандык» адатына айланып кетиши ыктымал. Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө тарбия ишиндеги ушундай кырдаалдар сөздүктө төмөндөгүдөй сөздөр аркылуу берилген: «оглан кутурды» («oglan kuturdi»), «оглан исизленди» («oglan isizlendi»), «огул йувгаланды» («ogul yuwgalandi») сүйлөмдөрү аркылуу «баланын тентектик кылгандыгы» билдирилген. «Огул атака үзнеди» («ogul ataka üznedi») деген сүйлөм «бала атасынын тилин албады, сөзүн укпады» дегенди билдирет. «Оглан йуфгатты» («oglan yufgattı») деген сүйлөм «бала сөздү укпас болду» деген маанини берсе, «оглан энрешти» («oglan enğreşti») деген сөз «бала мындай аракетинен улам көңүл орутуу» дегенди билдирет [7, 519].

Тиричилик өткөрүүнүн өтө татаал формаларынын бири болгон көчмөн турмушта карапайым ата-эне үчүн балдарды дени сак, алты саны аман өстүрүү бакубат, бактылуу жашоонун негизги көрсөткүчү болгон. Эл ичинде дени сак, бакубат балдары бар ата-энелерге ар дайым өзгөчө сый-ызаат менен мамиле кылышкан. Ал эми араңжан, оорукчан балдар баарынын жүрөгүн оорутуп, айоо менен мамиле кылууга чакырган. Ошондуктан балдардын ден соолугун сактоо жана чыңдоонун ар кандай айла-амалын ойлоп таап тажрыйба топтошкон. Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө ошол доордогу ушул ба-

гыттагы түшүнүктөр менен тажрыйбалар да таасын катталып, чечмеленген.

Балдардын саламаттыгы үчүн камкордук ал төрөлө электе эле башталаары айтылат. Буга байланыштуу сөздүктө «емиклиг урагуг көсөкчи болор» – бала эмизчүү аял табиттүү болот. Ошон үчүн андай аялдарга каалаган тамагын беришет деген маалымат кездешет [7,197]. Бул көз караш кыргыздардын салттуу турмушу менен тикедентике байланыштуу. Кыргыздар турмуштук тажрыйбалардан улам баланын алты саны аман, чыйрак төрөлүшү аялдардын кандайдыр бир тамакка болгон көксөөсүн канааттандырууга көп байланыштуу экенин да билишкен. Муну «аялдардын талгагы» деп мүнөздөшкөн. Бул элдик акыл тажрыйба «Манас» эпосунда төмөнкүчө сүрөттөлөт: «Манас бойго бүткөнү, Тамам үч ай өтүптүр. Байбиченин көңүлү Башкага ооп кетиптир. Өз тамагы эсте жок, Бал, шекерге карабайт, Башка тамак жарабайт. Жесем деп жолборс жүрөгүн, Мындан башка самабайт». Байбиченин талгагы эчен кыйынчылыктарга карабай канааттандырылат.

Балдардын жаман бир нерсеге дуушар болгондугу эки башка сөз менен берилет. Алар: «капды» («kapdı») жана «йелпинди» («yelpindi»). «Огланыг йел капды» («oglan yel kapdı») деген сүйлөм балага жин киргендигин билдирет. «Оглан йелпинди» («oglan yelpindi») деген сүйлөм да «балага жин кирди» деген мааниде колдонулган [7, 212].

«Диван лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү балдардын ден-соолугун коргоого байланыштуу

ошондой тажрыйбалардын тарамдарынын бири ырым-жырымдар тууралуу маалыматтар орун алган.

Сөздүктө балдарды көз тийүүдөн жана ар башка балакеттерден коргоо үчүн «ысрык ысрык» («ısrık») деген сөз аркылуу арчаны күйгүзүп түтөтүшкөндүгү жөнүндө маалымат бар. *«Ысырыктын түтүнүн баланын бетине тийгизип «ысрык ысрык» – жиншайтан, көч-көч! деп айтылат»* [7, 212]. «Диван лугат ат-түрк» сөздүгүндө көз тийүүгө байланыштуу «эгит» («egit») сөзү берилген. Бул сөз төмөндөгүдөй маанини берет: «балага көз тийбеши үчүн анын бетине сүйкөлө турган бир дары, бул дары запаранга (*сафлор*) бир нерселерди кошуп даярдалат» [7,214]. Буга окшош ырымдар кыргыздардын жакынкы тарыхында эле колдонулуп келген.

Сөздүктө ымыркай балдарды дарылоодо колдонулган айрым дары-дармектер тууралуу да кабар берилет. Алардын бири *«хасниш»* – Индияда жасалган ымыркай баланын дарысы, аны шимип, сорушуп, анан оңоло башташат [7, 753].

«Ең» – *эң.* майы дары болгон бир куштун аты. Ал майды алаканга сүртсө, терең синип жакшы таасир берет. «Ем» – эм, шыпаа, даба. Эмдөөчү, табыпты «емчи» деп аташкан [7, 189].

Мындай деталдуу маалыматтар Махмуд Кашгаринин көчмөн элдердин балдарды багып өстүрүү тажрыйбаларын ичтен билген инсан экендигинен кабар берет.

Адабияттар:

1. Акматалиев А. Махмуд Кашгаринин «Түркий тилдер сөздүгү» – азыркы кыргыз тилинин жана адабиятынын булактарынын бири.// Китепте: Махмуд Кашгари Түркий тилдер сөздүгү- Дивāну Лугāти Т- Ат-түрки: I-том / Которгондор: Т. Токоев, К. Кошмоков.- Б.:2011.- 909 б. 3-21 б.б.
2. Кононов А.Н. Махмуд Кашгарский и его труд «Дивану лугат аттурк//Советская Туркология-1972.-№1.- С. 18-23.
3. М. Кашкари Дивану лугати-т түрк (*Түркий тилдер сөз жыйнагы*). Которгондор: Абдувалиев И., Ахматов Т., Оморов А., Султанаалиев И., Толубаев М. 1-том. Жалал-Абад. 2016.- 435 б.
4. М. Кашкари Дивану лугати-т түрк (*Түркий тилдер сөз жыйнагы*). Которгондор: Абдувалиев И., Ахматов Т., Оморов А., Султанаалиев И., Толубаев М. 2-том. Жалал-Абад. 2016.- 294 б.
5. М. Кашкари Дивану лугати-т түрк (*Түркий тилдер сөз жыйнагы*). Которгондор: Абдувалиев И., Ахматов Т., Оморов А., Султанаалиев И., Толубаев М. 3-том. Жалал-Абад. 2016.- 337 - б.
6. Махмуд Кашгари Түркий тилдер сөздүгү- Дивāну Лугāти Т- Ат-түрки: I-том / Которгондор: Т. Токоев, К. Кошмоков.- Б.:2011.- 909 б. 3-21 б.б.
7. Стеблева И.В. Түрк тилиндеги байыркы адабият//Кыргыздар: Санжыра, тарых, мурас, салт/Түз.К. Жусупов .-Бишкек. 1991.
8. Чоротегин Т.К. Махмуд Кашгари (Барскани) жана анын «Дивану лугати т-түрк» сөз жыйнагы (1072—1077) / Илимий редактору проф. Ө. Кара уулу. — Оңдолуп, кошумчаланган басылыш. — Бишкек: «Кыргызстан» Басма үйү, 1997. — 160 б.